

გიორგი ლალიაშვილი

**რამდენიმე შენიშვნა მანანა სანაძის მონოგრაფიაზე:
„მეფე დარჩილი (ვახტანგ გორგასლის ვაჟი)
და მისი ცხოვრების ამსახველი ქრონიკები“**

2021 წელს „საქართველოს უნივერსიტეტმა“ გამოსცა ამავე უნივერსიტეტის პრეზიდენტისა და პროფესორის, ისტორიკოს მანანა სანაძის მონოგრაფია. წინამდებარე წერილი, განსახილველი ნაშრომის გამოცემიდან მალევე, იმავე 2021 წელს დაიწერა. თუმცა, მის გამოქვეყნებაზე დიდხანს ვფიქრობდი. ყოყმანის მიზეზი პირველ რიგში იყო ის, რომ არ მინდოდა სამეცნიერო საზოგადოებაში წარმოვჩენილიყავი, როგორც ჩასაფრებული პოზიციის მქონე სუბიექტი. ასეთი აღქმის საფუძველს კი თვით ქვემოთ მოცემული კრიტიკა იძლევა. თუმცა, სხვაგვარად, ასე რომ ვთქვათ, რბილად დანერა იმ უხეშ შეცდომებზე, რაც განსახილველ ნაშრომშია წარმოდგენილი, ვფიქრობ შეუძლებელია. სხვათა შორის, სანამ გადავწყვეტი კრიტიკის გამოქვეყნებას, ავტორს გავაცანი ჩემი მოსაზრებები მის მიერ დაშვებულ ზოგიერთ უზუსტობაზე. მან ისინი არ მიიღო და მირჩია „წყაროებში კარგად ჩამეხედა“. მივყევი მის რჩევას, კიდევ ერთხელ გადავამოწმე ჩვენი საისტორიო მატრიანეები და სამეცნიერო ლიტერატურა, რამაც უფრო გამიძყარა აზრი, რომ საჭირო იყო კრიტიკული შენიშვნების გამოქვეყნება.

გარდა ამისა, ჩემთვის მიუღებელია ნაშრომის პათოსი და შესრულების მანერა – პრეტენზიულ და დაუსაბუთებელ განცხადებებზე, გადაუმონებელ მონაცემებზე დაყრდნობით თეორიების აგება, რასაც ავტორი ზოგჯერ კუროიზულ შეცდომებამდე მიჰყავს. ასე სამეცნიერო ნაშრომი არ იწერება! და, რაც არ უნდა ორიგინალური მიგნებები ჰქონდეს, მათ ღირებულებას ეჭვქვეშ აყენებს. თუ გადაჭარბებულია ჩემი უარყოფითი შეფასებები, ანდა რამდენად ობიექტურია ქვემოთ მოცემული კრიტიკა, ამის განსჯა მკითხველისთვის მიმინდვია.

მ. სანაძის ნაშრომის ძირითადი კონცეფცია მდგომარეობს შემდეგში: „ქართლის ცხოვრებისეული“ VIII ს-ში მოღვაწე მონამე არჩილი, ვახტანგ გორგასლის ვაჟი – იგივე დარჩილია. ავტორის აზრით, ლეონტი მროველმა ვახტანგ გორგასლის შვილების, დარჩილისა და მირის (მირდატის) ცხოვრება სტეფანოზ ერისმთავრის ვაჟების, მირისა და არჩილის ცხოვრებად გაიაზრა და ეს ყველაფერი არაბების შემოსევების ფონზე მოგვითხრო. შესაბამისად, ლეონტისთან გადმოცემული ამბები: მურვან ყრუს დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობა, არგვეთელი მთავრების

დავით და კონსტანტინეს ნამება და სხვ. შეცდომით მოთხრობილია VIII ს-ის ისტორიულ ფონზე. რეალურად კი, ეს ამბები VI ს-ში მოხდა და არაბი დამპყრობლების ნაცვლად ზოროასტრი სპარსელები უნდა ვიგულისხმოთ. არაბების დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობის ქვეშ კი სპარსეთ-ბიზანტიის ე.წ. „დიდი ომიანობა“ ეგრისში.

კონცეფცია, თავისთავად საინტერესო და ორიგინალურია. თუმცა, განსახილველ ნაშრომში ჩემი ყურადღება მიიპყრო, რიგ შემთხვევებში დაუსაბუთებელმა განცხადებებმა, ზოგჯერაც ფაქტობრივმა შეცდომებმა. ამდენად, წინამდებარე წერილის მიზანია არა მოცემული კონცეფციის კრიტიკა, არამედ, ყურადღების გამახვილება შემჩნეულ უზუსტობებსა თუ დაუსაბუთებელ განცხადებებზე.

ამ მიმართულებით ნაშრომში, პირველ რიგში, ყურადღებას იქცევს ისტორიულ-გეოგრაფიული ხასიათის უზუსტობანი, რომლებიც შეეხება ცალკეული ისტორიული პუნქტებისა თუ სავაჭრო გზების ლოკალიზაციას.

მაგალითად, ავტორი ერთმანეთთან აიგივებს ქ. თელავსა და „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ პუნქტ „ტყე-ტბას“, იგი წერს: **„ტყე-ტბა კი, როგორც ცნობილია თელავის უძველესი სახელია“** [გვ. 118]. ახლა განვიხილოთ საკითხი, რამდენად მართებულია ავტორის ეს განცხადება? პირველ რიგში ვიტყვი, რომ თელავის ქალაქად წარმოქმნის საკითხისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ლიტერატურაში¹ ამ აზრს ვერ ვხვდებით. თვით გეოგრაფიული პუნქტი „ტყე-ტბა“, ქართლის ცხოვრებაში სულ ორჯერ არის მოხსენიებული. ორივეჯერ, კავკასიელ ეთნარქთა შორის მამულების განაწილების კონტექსტში. კერძოდ, ლეონტი მროველი გვამცნობს, რომ:

1. **„ხოლო ჰეროსს მისცა ქუეყანა მტკუარისა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისთავითგან ვიდრე ტყე-ტბამდე, რომელსა აწ ჰქვიან გულგულა“²**

2. **„ხოლო კახოსს მისცა კავკასიასა და კახეთის მთასა შორის, არაგვითგან ვიდრე ტყე-ტბამდე, რომელ არს საზღვარი ჰერეთისა“³**

ციტირებული წყაროდან ცხადია, რომ ერთი მხრივ „ტყე-ტბა“ ეთნოგრაფიული კახეთ-ჰერეთის სასაზღვრო პუნქტია, მეორე

¹ ც. ჩიკოძე, ქალაქი თელავი, ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა, თბ., 1979 წ.

² „ქართლის ცხოვრება“, (მთ. რედ. აკად. რ. მეტრეველი), თბ., 2008, გვ. 26

³ „ქართლის ცხოვრება“, (მთ. რედ. აკად. რ. მეტრეველი), თბ., 2008, გვ. 29

მხრივ კი, ლეონტი მას გულგულასთან აიგივებს. მოტანილი თეზისი ტყე-ტბა – გულგულის იგივეობის შესახებ, „ქართლის ცხოვრების“ კიდევ ერთი პუნქტიდან დასტურდება: მათიანე, როდესაც მოგვითხრობს ადარნასე ბრმის ძმსწულების ჰერეთში დამკვიდრების შესახებ, აქაც წყარო სასაზღვრო პუნქტად ასახელებს გულგულას „...და დაემკვიდრნეს სამნივე იგი ძმანი ვიდრე გულგულამდის“.⁴

რაც შეეხება ტყე-ტბა-გულგულისა და თელავის იგივეობას, თელავი, როგორც ცნობილია, ქართულ წერილობით წყაროებში პირველად XI ს-ის ამბების თხრობასთან დაკავშირებით იხსენიება. კერძოდ, ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ის კახეთ-ჰერეთის გაერთიანებული სამეფოს ცენტრად აქცია კვირიკე III „დიდმა“.⁵ თელავი ასევე იხსენიება „მატიანე ქართლისა“-ში⁶ და ჟამთააღმწერელთან,⁷ შესაბამისად XI და XIII სს-ის პოლიტიკური ამბების თხრობასთან დაკავშირებით. ხაზგასმით არის აღსანიშნავი, რომ დასახელებულ წყაროებში ტყე-ტბა – თელავის იგივეობა არ დასტურდება. აღარაფერს ვიტყვი XVIII-XIX სს ავტორთა ჩვენებებზე (პაპუნა ორბელიანი, დავით ბაგრატიონი, იოანე ბაგრატიონი და სხვ.),⁸ რომლებიც შეეხება ქალაქის ისტორიის შესაბამის პერიოდს.

მითითებულ წყაროებში არსად გვხვდება „ტყე-ტბა“, იგივე გულგულა თელავის მნიშვნელობით (და პირიქით). აღსანიშნავია ისიც, რომ ლეონტი მროველი თავისი თხზულების იმ პუნქტებში, სადაც ტყე-ტბა-გულგულაზე მოგვითხრობს, საერთოდ არ ახსენებს თელავს. მას საიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ტყე-ტბა-გულგულა და თელავი ერთი და იგივე გეოგრაფიული პუნქტებია, გნებავთ „**ტყე-ტბა თელავის უძველესი სახელია**“? თუკი ეს მ. სანაძის სუბიექტური მოსაზრებაა, მაშინ ის გამაგრებული უნდა იყოს შესაბამისი არგუმენტებით და მკითხველისადმი ისე არ უნდა იყოს მიწოდებული, როგორც საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტი.

რაც შეეხება ტყე-ტბა-გულგულის მდებარეობას, როგორც ზემოთ დავრწმუნდით ლეონტი მროველი მას კახეთ-ჰერეთის

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, (მთ. რედ. აკად. რ. მეტრეველი), თბ., 2008, გვ. 224

⁵ ვახუშტი ბაგრატიონი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ქართლის ცხოვრება (აკად. ს. ყაუხჩიშვილის რედ.), ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 548

⁶ „ქართლის ცხოვრება“, (მთ. რედ. აკად. რ. მეტრეველი), თბ., 2008, გვ. 194⁶

⁷ „ქართლის ცხოვრება“, (მთ. რედ. აკად. რ. მეტრეველი), თბ., 2008, გვ. 717¹⁶, 718¹⁹

⁸ გ. გამყრელიძე, დ. მინდორაშვილი, ზ. ბრაგვაძე, მ. კვაჭაძე, ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2013, გვ. 242. წყაროების მითითება იხ. იქვე

ეთნოგრაფიული საზღვრის კონტექსტში წარმოგვიდგენს. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით ეს საზღვარი გადიოდა თურდოს ხეზე, სადაც მდებარეობდა „**გულგულა, რომელსა ეწოდა პირველ ტყეტბა**“.⁹ თურდოს ხეობის ქვემო წელზე დღესაც არსებობს სოფელი გულგულა (რომელიც, რატომღაც განსახილველი ნაშრომის ავტორს თელავად წარმოუდგენია). საინტერესოა სოფელში შემონახული გადმოცემა, რომ მათი წინაპრები გადმოსახლებულნი არიან ამავე მდინარის სათავეებთან არსებული ადგილიდან, რომელსაც ადგილობრივები დღესაც „ნაქალაქარს“ უწოდებენ. ამ ტერიტორიაზე, 2018-2019 წწ. ვანარმოეთ სადაზვერვო არქეოლოგიური სამუშაოები, რომლის დროსაც აღმოჩნდა შუა საუკუნეთა ხანის ვრცელი ნამოსახლარები, ეკლესიები, საფორტიფიკაციო ნაგებობები. ამ სამუშაოთა შედეგები გამოქვეყნებულია¹⁰ და გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სწორედ ეს პუნქტი უნდა ყოფილიყო ლეონტი მროველთან მოხსენიებული „ტყე-ტბა“, **რომელსა აწ ჰქვიან გულგულა**. აღნიშნულს, თითქოს „ნაქალაქარის“ ტოპოგრაფიაც მიგვანიშნებს, ის შეფენილია ცივგომბორის ქედის ტყიან ფერდობებზე, იქვე პატარა უსახელო ტბაა....

იმისგან დამოუკიდებლად, გაზიარებული იქნება თუ არა ტყე-ტბის ჩემუელი ლოკალიზაცია, ფაქტი ერთია: თელავი და ტყე-ტბა-გულგულა სულ სხვადასხვა ისტორიულ-გეოგრაფიული პუნქტებია. ამდენად, მათი გაიგივება ფაქტობრივი შეცდომაა.

განსახილველ ნაშრომში ვხვდებით განცხადებებს ადრეშუა-საუკუნეების¹¹ კავკასიის სავაჭრო გზათა შესახებ. მ. სანაძე ავითარებს კონცეფციას, რომ V-VI ს-ში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე მთელი რიგი სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენები (მაგალითად: ვახტანგ გორგასლის მიერ კავკასიონის გადმოსასვლელების დაკავება-გაკონტროლება, სპარსეთ-ბიზანტიის ომი ეგრისში და სხვ), დაკავშირებული იყო „აბრეშუმის გზაზე“ კონტროლის დამყარების მცდელობასთან. სავაჭრო მაგისტრალების კონტროლი დიახვაც ყოველთვის იყო ამა თუ იმ სახელმწიფოს პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი. მაგრამ,

⁹ ვახუშტი ბაგრატიონი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ქართლის ცხოვრება (აკად. ს. ყაუხჩიშვილის რედ.), ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 547

¹⁰ გ. ლალიაშვილი, 2019 წელს „ნაქალაქარის“ ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში. 2019 წ. წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიშების კრებული, თბ., 2020 წ.

¹¹ ამ პერიოდს, ავტორი დასავლური ისტორიოგრაფიის შესაბამისად გვიანანტიკურ ხანად მოიხსენიებს, თუმცა ამას ამჟამად არ აქვს გადაწყვეტი მნიშვნელობა.

ნაშრომში ჩემს ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ავტორი არ იცნობს (ყოველ შემთხვევაში არ იყენებს) შესაბამის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ლიტერატურას. უფრო მეტიც, ის თვითნებურად „ხაზავს“ ისეთ სავაჭრო გზებს, რომელთა შესახებაც დღემდე სპეციალურ ლიტერატურასა თუ წყაროებში არანაირი მონაცემი არ არსებობს. ამასთან, თავის მიერ შემოთავაზებულ ამა თუ იმ გზის ლოკალიზაციას, არანაირ არგუმენტაციას არ ურთავს. მაგალითად, ყოველგვარი წყაროს მითითებისა თუ არგუმენტის გარეშე ავტორი გვამცნობს, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ დადესტინის მაღალმთიანი პროვინციების: ხუნძეთისა და წუქეთის დაკავების მიზანი იყო ჩრდილოეთ კავკასიიდან აბრეშუმის ქართლში გატარება [გვ. 24]. გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ კი ავტორის სიტყვით: „სპარსეთმა მდ. სამურის სათავეებიდან ქართლის სიღრმისკენ მომავალი აბრეშუმის ნაკადი გადაკეტა“ [გვ. 25]. რა მტკიცებულება არსებობს (ან თუ არსებობს მითითებული უნდა ყოფილიყო), რომ მდ. სამურის სათავეებიდან სამხრეთ კავკასიის ბარში რაიმე სავაჭრო გზა გადმოდიოდა? ხუნძეთისა და წუქეთის ალაზნის ველთან დამაკავშირებელი გზები (მათგან პირველი მიუყვებოდა ჭარის, ხოლო მეორე ქურმუხის ხეობას) დიდი ხანია ცნობილია სამეცნიერო ლიტერატურაში.¹² თუმცა, ისინი დღემდე არსებული მონაცემების მიხედვით, ადგილობრივი – მთისა და ბარის დამაკავშირებელი გზები იყო. ყოველ შემთხვევაში არ არსებობს მოწმობა იმისა, რომ ამ ხეობების საშუალებით საქართველო ჩართული იყო ტრანსკავკასიურ, გლობალურ ვაჭრობაში. თუ კი ავტორი დაგვისაბუთებდა აღნიშნულ მოსაზრებას, ეს ახალი სიტყვა იქნებოდა საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში. თუმცა, ნაშრომის ამ პუნქტში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მხოლოდ მშრალი განცხადებაა მოცემული.

ავტორი ვრცლად ეხება ასევე ე.წ. „სოგდიანა-ეგრისის“ აბრეშუმის სავაჭრო გზის მარშრუტს, რომელიც შემდეგი სახით აქვს მოცემული: „ეს გზა ცენტრალურ აზიაში, სოგდიანაში იწყებოდა, ჩრდილოეთიდან უვლიდა კასპიის ზღვას და მიჰყვებოდა კავკასიონის ქედის ჩრდილო კალთებს. აქ ალანიიდან ეგრისისაკენ მიმავალ აბრეშუმს მდ. კოდორის სათავეებთან უღელტეხილებით კავკასიონის მთავარი ქედი უნდა გადაეკვეთა და ქალაქ ცხუმთან (დღევანდელი სოხუმი) შავი ზღვის სანაპიროზე დაშვებულიყო. ცხუმიდან სოგდიანას აბრეშუმი ამ მიზნისათვის ახლად აგებულ ციხე-ქალაქ პეტრაში ჩაჰქონდათ, საიდანაც ბიზანტიელები მას

¹² თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970, გვ.357-358

საზღვაო გემებზე (სახმელეთო გემი არსებობს? ხაზგასმა ჩემია – გ.ლ.) **დატვირთავდნენ და კონსტანტინოპოლისაკენ გაუყენებდნენ გზას**“ [გვ. 23-24].

ახლა გავარჩიოთ ციტირებული პუნქტი. პირველ რიგში თვალშისაცემია ის, რომ ამ მარშრუტის შემოთავაზებისას, ავტორი არანაირ წყაროსა თუ ლიტერატურას არ უთითებს. შესაბამისად გაურკვეველი რჩება რა მონაცემებზე დაყრდნობით არის მიღებული სავაჭრო გზის ეს ლოკალიზაცია. განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი ბოლო მონაკვეთი – ცხუმი-პეტრა. ავტორის ლოგიკით გამოდის, რომ აბრეშუმს ჩაიტანდნენ სანავსადგურლ ქალაქ ცხუმში, შემდეგ კვლავ ზღვისპირა ციხე-ქალაქ პეტრაში, სადაც საქონელს „**საზღვაო გემებზე**“ დატვირთავდნენ და კონსტანტინოპოლში გაჰქონდათ. აქ იბადება კითხვა: რა აუცილებლობას წარმოადგენდა ისედაც ზღვისპირა ქალაქიდან (ცხუმი), რომელსაც მშვენიერი ნავსადგური ჰქონდა, ასევე მეორე ზღვისპირა პუნქტში (პეტრა) საქონლის გადაზიდვა იმ მიზნით, რომ ამ უკანასკნელიდან ზღვით გაეტანათ კონსტანტინეპოლში? ნაშრომში ეს საკითხი გაურკვეველი რჩება.¹³ გარდა ამისა, უახლესი გამოკვლევები აჩვენებს, რომ პეტრას ნავსადგური საერთოდ არ ჰქონია!¹⁴ შესაბამისად, მ. სანაძის ისედაც დაუსაბუთებელი მოსაზრება პეტრადან ზღვით აბრეშუმის გატანის შესახებ – დღის წესრიგიდან იხსნება.

გარდა ამისა, ნაშრომის განხილულ პუნქტში ჩემს ყურადღებას იპყრობს ისიც, რომ ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებზე საუბრისას, როგორებიც არის ტრანსკავკასიური აბრეშუმის სავაჭრო გზა და სპარსეთ-ბიზანტიის ომი, საერთოდ არ არის გამოყენებული თუ გათვალისწინებული შესაბამისი ლიტერატურა. რომ აღარაფერი ვთქვათ XX საუკუნის მდიდარ სამეცნიერო მემკვიდრეობაზე, არსებობს ახალი გამოკვლევები ისეთ საკითხებზე, როგორებიცაა: აბრეშუმის სავაჭრო გზები კავკასიაში, სპარსეთ-ბიზანტიის

¹³ ცხუმიდან პეტრაში საქონლის გადაზიდვა მისი შემდგომი გატანის მიზნით, შეიძლება პეტრაში მჯდარი იოანე ციბეს მიერ დაწესებული მონოპოლიისათვის დაგვეკავშირებინა. საკითხის ამგვარი ახსნა ლოგიკურიც არის და შესაბამება კიდევ ციბეს საბაჟო პოლიტიკას (იხ. ქვემოთ). თუმცა, ავტორს არანაირი საბუთი არ მოაქვს ცხუმიდან პეტრაში აბრეშუმის გადაზიდვის (ისევე როგორც მთლიანად სოგდიანა-ეგრისის სავაჭრო მარშრუტის) შესახებ. ამასთან, არც თვლის საჭიროდ ახსნას საკითხი, თუ რა აუცილებლობას წარმოადგენდა ცხუმიდან პეტრაში აბრეშუმის გადაზიდვა მისი კონსტანტინოპოლში გატანის მიზნით.

¹⁴ დ. მინდორაშვილი, არქეოლოგიური გათხრები პეტრა-ციხისძირში, ბათუმი 2021 წ. გვ. 47-51

ომი, ეგრისის სამეფოს ციხე-სიმაგრეები და მათი სამხედრო-პოლიტიკური თუ ეკონომიკური მნიშვნელობა რეგიონულ და გლობალურ კონტექსტში.¹⁵ ავტორი რომ გაცნობოდა (ყოველ შემთხვევაში გამოყენებინა) აღნიშნულ ლიტერატურას, იქნებ იქ ეპოვა კიდევ მისეული ზოგიერთი მოსაზრების სასარგებლო არგუმენტები.

ის, რომ მ. სანაძე არად აგდებს არც წერილობითი წყაროების ჩვენებებსა და არც სამეცნიერო ლიტერატურას, დასტურდება თუნდაც განცხადებიდან, რომ ვითომც ციხე-ქალაქი პეტრა ბიზანტიელებმა სოგდიანას აბრეშუმის გადასაზიდად ააგეს (იხ. ზემოთ, ციტირებული აბზაცი, ხაზგასმა). სამეცნიერო ლიტერატურას რომ თავი დავანებოთ, პირველწყარო – პროკოფი კესარიელი სრულიად გარკვევით მიუთითებს პეტრას დანიშნულეზაზე, ის აგებული იქნა ეგრისში ვაჭრობის გაკონტროლებისა და ბიზანტიური სავაჭრო მონოპოლიის დამყარების მიზნით: „და სძარცვავდა (იგულისხმება პეტრაში დამჯდარი იოანე ციხე. – გ.ლ.) ლაზთა ქონებას. ვაჭრებს უკვე ხომ ნება აღარ ჰქონდათ კოლხიდაში შეეტანათ მარილი და სხვა საქონელი, რაც ლაზები-სთვის აუცილებლად საჭიროა, არც აქედან შეეძლოთ რამე ეყიდინებინათ, არამედ მან შემოიღო ეგრეთწოდებული მონოპოლი და თვით გარდაიქცა მთავარ მენჭრილმანედ და მთელი ამ საგნებით ვაჭრობის ზედამდგომელად“.¹⁶ შესაძლოა, იმ „სხვადასხვა საქონელში“ (როგორც პროკოფი წერს) აბრეშუმიც ყოფილიყო, მაგრამ, წყაროს ჩვენებაში არსად ჩანს ის, რომ პეტრა მაინცდამაინც სოგდიანას აბრეშუმით ვაჭრობისათვის იქნა აგებული (როგორც მ. სანაძე აცხადებს), რადგან ასეთ, აბრეშუმით ვაჭრობის დომინაციის შემთხვევაში, პროკოფი კესარიელი აუცილებლად აღნიშნავდა ამას (როგორც მაგ. მარილზე უსვამს ხაზს). ესეც არ იყოს, პეტრა-ციხისძირის ისტორიის კვლევა XIX საუკუნიდან დაიწყო და დღემდე მიმდინარეობს. მის ირგვლივ შექმნილ აურაცხელ ლიტერატურაში¹⁷ ამ თვალსაზრისს არ ვხვდებით. აქ კვლავ იბადება კითხვა: რა მონაცემებზე დაყრდნობით არის

¹⁵ მაგალითად იხ. ნ. მურღულია, ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით), დისერტაცია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 2012 წ.; დ. ბრაუნდი, საქართველო ანტიკურ ხანაში, კოლხეთისა და ამიერკავკასიის იბერიის ისტორია ძვ.წ. 550-ახ.წ. 562, ბათუმი 2014 წ.; ე. ავდალიანი, საქართველო და აბრეშუმის სავაჭრო გზები (VI-XIII სს), თბ., 2019 წ.

¹⁶ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა., თბ., 1965, გვ. 38-234

¹⁷ დ. მინდორაშვილი, არქეოლოგიური გათხრები პეტრა-ციხისძირში, ბათუმი 2021 წ. სრული ბიბლიოგრაფია იხ. იქვე.

გაკეთებული ეს განცხადება? ამაზე, ნაშრომიდან ვერაფერს ვიგებთ.

გარდა აღნიშნული, რბილად რომ ვთქვათ, უზუსტობებისა, ნაშრომში ვხვდებით მთელ რიგ, ერთი შეხედვით არაარსებით, მაგრამ საერთო ჯამში ისეთ ფაქტობრივ შეცდომებს, რომლებიც ერთის მხრივ უარყოფითად მოქმედებს ნაშრომის ღირსებაზე, მეორე მხრივ კი სამომავლოდ შეიძლება დასაბამი გახდეს გარკვეული გაუგებრობებისა. მაგალითად:

„მდ. სამურის სათავეებიდან შავ ზღვამდე ციხე-ქალაქების მთელი სისტემა ააგო ან გაამაგრა (იგულისხმება ვახტანგ გორგასალი – გ.ლ.): **სორნაბუჯი, ჭერემი, უჯარმა, მცხეთა და არტანუჯი...“** [გვ. 24]. მხოლოდ რუკაზე დახედვით საჭირო იმაში დასარწმუნებლად, რომ ჩამოთვლილთაგან არც ერთი ციხე-ქალაქი არ მდებარეობს სამურის სათავეებთან.

თელავის მუნიციპალიტეტის სოფ. გულგულასთან მდებარე ტაძარი, ნაშრომში მოხსენიებულია ხან „ნოტკორნად“ [გვ. 115], ხანაც „ნოტკორად“ [გვ. 118]. სინამდვილეში, ტაძარს ადგილობრივ ზეპირსიტყვიერებაში ეწოდება „ნატკორა“ და ასეა შესული სპეციალურ ლიტერა-ტურაშიც.¹⁸ ნაშრომში საიდან გაჩნდა მის აღსანიშნავად, ზემოთ მოცემული დასახელებები? აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაშრომში ასეთივე დასახელებებით არის მოხსენიებული თიანეთში, სოფ. ნადოკრასთან ახლოს მდებარე „არჩილის მონასტერიც“. ტოპონიმების ასეთი თვითნებური ინტერპრეტაცია საკითხში ნაკლებად ჩახედულ მკითხველს დააბნევს. ამასთან, ეს აღნიშვნები არც ასახავს თუნდ თიანეთში და თუნდ თელავთან მდებარე ძეგლების დასახელებებს.

იმავე თიანეთში მდებარე „არჩილის მონასტერს“, ავტორი ვახტანგ გორგასლის ვაჟის, დარჩილის საძვალედ მიიჩნევს [გვ. 116]. აღნიშნული სამონასტრო კომპლექსის უძველესი ნაგებობაა დარბაზული ეკლესია (მას ქვემოთ კიდევ დავუბრუნდები), რომელიც VIII ს-ით არის დათარიღებული.¹⁹ ამ ფონზე, ალოგიკური ხომ არ არის ხსენებული ეკლესიის მიჩნევა VI ს-ის მოღვაწის (ვახტანგ გორგასლის ვაჟის) საძვალედ? ან სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, როგორ უნდა ყოფილიყო დაკრძალული VI ს-ის მოღვაწე VIII ს-ის ეკლესიაში? თუ ავტორს მიაჩნია, რომ დარჩილი ამ ეკლესიაშია დაკრძალული, მაშინ სულ მცირე უნდა დაესვა

¹⁸ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. I-II, თბ., 2015 წ. ბიბლიოგრაფია იხ. იქვე.

¹⁹ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. II, თბ., 2004 წ. გვ. 394, ლიტ. იხ. იქვე.

საკითხი ამ ეკლესიის შემდგომი კვლევისა და გადათარიღების საჭიროებაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ არჩილის საძვალედ მიჩნეული ეკლესიის VIII ს-ით დათარიღება,²⁰ ძირითადად მაინც იმ ქართულ საისტორიო ტრადიციას ეფუძნება, რომლის მიხედვითაც სტეფანოზ ერისთავის ვაჟის – არჩილ მეფის საფლავი ამ ეკლესიაშია.²¹ აქედან გამომდინარე, შესაძლოა მისი გადათარიღების საკითხიც თავისთავად დაისვას და ავტორს, აღნიშნულზე რომ გაემახვილებინა ყურადღება, ეს დეტალი მის დებულებას მეტ დამაჯერებლობას შესძენდა.

იმავე არჩილ მეფის (მ. სანაძის მიხედვით დარჩილის) სამარხზე მსჯელობისას, კიდევ უფრო კუროიზულ განცხადებას ვხვდებით ნაშრომში. 116-ე გვერდზე მოცემულია ფოტო, რომელზეც ვხედავთ სიონთგორის (იგივე „არჩილის მონასტრის“) კომპლექსის ეზოში მდგარ ერთსართულიან, გუბათოვანი გადახურვის მქონე სწორკუთხა ნაგებობას. ფოტოს ანოტაციაში ვკითხულობთ: **„ნოტკორის ეკლესიის აკლდამა, რომელშიც მეფე დარჩილია დაკრძალული“**. რეალურად, ხსენებული ნაგებობა გვიან შუა საუკუნეებს განეკუთვნება და განსაზღვრულია მარნად. ამის ნათელი დადასტურებაა მის ინტერიერში ქვევრებისა და სანახლის არსებობა.²² სრულიად გაუგებარია რა მონაცემებზე დაყრდნობით აცხადებს ავტორი მას აკლდამად?! ჯერ კიდევ პ. უვაროვას აღწერით, მეფე არჩილის (დარჩილის) სამარხი მდებარეობდა კომპლექსში შემავალი დარბაზული ეკლესიის ინტერიერში და ეს ცნობა მ. სანაძეს მოცემულიც აქვს განსახილველ ნაშრომში [გვ. 118]. ამრიგად, ნაშრომის ერთ გვერდზე ავტორი გვამცნობს, რომ დარჩილი დაკრძალულია სიონთგორის კომპლექსის მარანში [გვ. 116], ხოლო, მეორე გვერდზე [გვ. 118], პ. უვაროვას ცნობაზე დაყრდნობით წერს, რომ იგივე პიროვნების სამარხი დარბაზულ ეკლესიაშია.

იმავე არჩილის მონასტრის შესახებ ავტორი გვამცნობს, რომ: **„XX ს-ის მეორე ნახევარში გარკვეული დაზვევითი გათხრები აქ აწარმოეს ბ. ჯორბენაძემ და რ. რამიშვილმა.....“** [გვ. 118]. არქეოლოგიურ ლიტერატურაში არსებული მონაცემების მიხედვით, ხსენებულ მონასტერში არანაირი გათხრები არ ყოფილა.

²⁰ ბ. ჯორბენაძე, სოფელ სიონთგორის სამონასტრო კომპლექსი, „ძეგლის მეგობარი“ №57, თბ., 1981, გვ. 21

²¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ქართლის ცხოვრება (აკად. ს. ყაუხჩიშვილის რედ.), ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 534

²² საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. II, თბ., 2004 წ. გვ. 395; ბ. ჯორბენაძე, სოფელ სიონთგორის სამონასტრო კომპლექსი, „ძეგლის მეგობარი“ №57, თბ., 1981, გვ. 22

გამოქვეყნებულია მხოლოდ ზედაპირული აღწერის მასალები და მოცემულია კომპლექსში შემავალ ნაგებობათა დათარიღება.²³ ნაშრომის აღნიშნულ გვერდზე, სადაც საუბარია ვითომც გათხრების შესახებ, მითითებულია არქეოლოგ ბ. ჯორბენაძის ნაშრომი [ჯორბენაძე 1981, გვ. 20-30], თუმცა, გამოყენებული ლიტერატურის ჩამონათვალში მას ვერ ვხვდებით. შესაბამისად, მკითხველისათვის გაურკვეველი რჩება დასახელებული არქეოლოგის რომელ ნაშრომს უთითებს ან რა გათხრებზე საუბრობს ავტორი.

ბოლოს დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ ზოგადად, მთელ ნაშრომს ახასიათებს შემდეგი ტენდენცია: ავტორის მიერ გაცხადებული ესა თუ ის მოსაზრება გადმოცემულია, როგორც საყოველთაოდ ცნობილი და სავალდებულოდ მისაღები ფაქტი, ისე, რომ არ არის მოცემული ან დასაბუთება, ანდა შესაბამისი წყაროს/ლიტერატურის მითითება, საიდანაც შეიძლება მოტანილი იყოს ის კონკრეტული აზრი. ავტორი პრაქტიკულად არ სცნობს საისტორიო კვლევის ისეთ მეთოდებს, როგორებიცაა მოტანილი მოსაზრების დასაბუთება და მოცემული ცნობის გადამოწმებადობა. ამის გამო, ნაშრომში გადმოცემული მთელი რიგი კატეგორიული ხასიათის განცხადებები ფაქტობრივ მტკიცებულებებს არის მოკლებული და მათი სანდოობა კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება.

---

²³ ბ. ჯორბენაძე, სოფელ სიონთგორის სამონასტრო კომპლექსი, „ძეგლის მეგობარი“ №57, თბ., 1981